

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
BAYBURT TARİHİ ve KÜLTÜRÜ
UYGULAMA ve ARAŞTIRMA MERKEZİ

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE

TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

PROGRAM

14-15 Mayıs 2015

ONUR KURULU

Prof.Dr. Selçuk COŞKUN (Bayburt Üniversitesi Rektörü)
Prof.Dr. Refik TURAN (Türk Tarih Kurumu Başkanı)

BİLİM KURULU

Prof.Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Üniversitesi-Türk Tarih Kurumu)
Prof.Dr. Kemal ÇİÇEK (İpek Üniversitesi)
Prof.Dr. Musa KASIMLI (Azerbaycan Milletvekili)
Prof.Dr. Yusuf SARINAY (TOBB Ekonomi Üniversitesi)
Prof.Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof.Dr. Mustafa ÇOLAK (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Prof.Dr. Selami KILIÇ (Atatürk Üniversitesi)

DÜZENLEME KURULU

Prof.Dr. Necmettin TOZLU (Bayburt Üniversitesi)
Prof.Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Üniversitesi -Türk Tarih Kurumu)
Prof.Dr. Sezgin AKBULUT (Bayburt Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ (Atatürk Üniversitesi)
Dr. M.Yasin TAŞKESENLİOĞLU (Bayburt Üniversitesi)
Okt. Cihat TAŞKESENLİOĞLU (Bayburt Üniversitesi)
Dr. Şemsettin ÇELİK
Okt. Yıldıray YILDIRIM (Bayburt Üniversitesi)
Okt. Kürşad KARA (Bayburt Üniversitesi)

SEKRETERYA

Okt. Cihat TAŞKESENLİOĞLU (Bayburt Üniversitesi)
Okt. Yıldıray YILDIRIM (Bayburt Üniversitesi)

PROGRAM

08:00	**Kayıt İşlemleri**
09:00	**Sempozyum Sergisi** Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Belgelerle Türk-Ermeni İlişkileri Sergisi
09:30	**Sempozyum Açılışı** Saygı Duruşu ve İstiklâl Marşı Açılış Konuşmaları
10:30	**Açılış (I.Oturum)**

Tarih : 14 Mayıs 2015
Yer : Bayburt Üniversitesi Yeni Kampüs Konferans Salonu

14 Mayıs 2015 Perşembe

I. OTURUM
(Açılış Oturumu)

Bayburt Üniversitesi Yeni Kampüs Konferans Salonu
Saat: 10:30-11:50

Oturum Başkanı : **Dr. Mustafa ÇALIK**

Prof. Dr. Yusuf SARINAY (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi)
Tehcir Kararı ve Uygulanması

Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Sevk ve İskan Kanunu'nun Uygulanışına Müttefik Almanya'nın Tepkisi

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Üniversitesi)
Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeni Yetimler Sorunu

Tartışma: *11:50-12:00*
Yemek: *12:00-13:30*

14 Mayıs 2015 Perşembe

II. OTURUM

(Dede Korkut Kampüsü Gökhan Budak Konferans Salonu)
Saat: 13:30-14:50

Oturum Başkanı : **Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ**

Yrd. Doç. Dr. İbrahim AYKUN (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Tokat ve Çevresinde Ermeni Olayları

Dr. Bülent CIRIK (Dumlupınar Üniversitesi)
Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ermeni İlişkileri

Prof. Dr. Mehmet OKUR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Bayburtlu Bir Kültür Adamı Olarak Mehmet Hocaoğlu ve Ermeni Meselesi'ne Dair Eseri

Doç. Dr. Recep KARACAKAYA (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Anadolu Vilâyetlerinde Ermeni Komiteciler Tarafından Öldürülen Ermeniler

Tartışma: *14:50-15:00*
Ara: *15:00-15:15*

14 Mayıs 2015 Perşembe

III. OTURUM

(Dede Korkut Kampüsü Gökhan Budak Konferans Salonu)
Saat: 15:15-16:35

Oturum Başkanı : **Prof. Dr. Yusuf SARINAY**

Prof. Dr. Selami KILIÇ (Atatürk Üniversitesi)
Ermeni Sorunu: Ortak Sorumlulukla Suçlanan ve Sorgulanan Almanya

Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Avrupa ve Amerika'da Ermeni Propagandası

Doç. Dr. Tolga BAŞAK (Atatürk Üniversitesi)
İngiliz Propogandası'nın Ermeni Sorununa Etkileri

Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Üniversitesi)
I. Dünya Savaşı Yıllarında Kürt - Ermeni İlişkileri Üzerine Düşünceler

Tartışma: *16:35-16:45*
Ara: *16:45-17:00*

14 Mayıs 2015 Perşembe

IV. OTURUM

(Dede Korkut Kampüsü Gökhan Budak Konferans Salonu)
Saat: 17:00-18:20

Oturum Başkanı : **Doç. Dr. Mustafa BUDAK**

Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Haçlı Seferlerinde Ermeniler

Prof. Dr. Ferudun ATA (Selçuk Üniversitesi)
İttihatçı Önderlerin Savaş Sonrası Oluşturulan Özel Komisyonda Sorgulanmaları

Yrd. Doç. Dr. Natalia Chernichenkina (Erzincan Üniversitesi)
Rus Arşiv Kayıtlarında Ermenilerin Milli Hareketine Bakış

Prof. Dr. Hikmet Öksüz-Yrd.Doç.Dr. İsmail KÖSE
(Karadeniz Teknik Üniversitesi-Erciyes Üniversitesi)
Amiral Bristol'un Günlüklerinde Gümrü Barışı Sonrası Ermeni Meselesi

Tartışma: *18:20-18:30*

15 Mayıs 2015 Cuma

V. OTURUM

(Dede Korkut Kampüsü Gökhan Budak Konferans Salonu)
Saat: 09:00-10:20

Oturum Başkanı : **Prof. Dr. Musa KASIMLI**

Prof. Dr. Yavuz ARSLAN (Atatürk Üniversitesi)
Erzurum'dan Hocalı'ya: 1918'den 1992'ye; İki Ayrı Türk Coğrafyası ve İki Ayrı Tarihte Yaşanan Olayların Analizi

Yrd. Doç. Dr. Qiyas ŞÜKÜROV (Bozok Üniversitesi)
Kafkas Ermeni Olaylarının Vukuunda Eçmiyazin Kilisesi'nin Yeri (1903-1908)

Doç. Dr. Emin Arif ŞIHALİYEV (Nahcıvan Milli İlimler Akademisi)
"Büyük Ermenistan" Düşüncesi ve Bunun Azerbaycan Üzerinde Etkisi

Doç. Dr. Murat KACIROĞLU (Bozok Üniversitesi)
Ermeni Olaylarının Türk Romanına Yansıması

Tartışma: *10:20-10:30*
Ara: *10:30-10:40*

15 Mayıs 2015 Cuma

VI. OTURUM

(Dede Korkut Kampüsü Gökhan Budak Konferans Salonu)
Saat: 10:40-12:00

Oturum Başkanı : **Prof. Dr. Necmettin TOZLU**

Doç. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Birinci Dünya Harbi'nde Bayburt'ta Sosyal Hayat

Yrd. Doç. Dr. Selahattin TOZLU (Atatürk Üniversitesi)
Bayburt Kazası'nın Nüfusu (1896)

Doç. Dr. Yunus ÖZGER (Bozok Üniversitesi)
Sanıkların Dilinden Bayburt'ta Ermeni Olayları

Yrd. Doç. Dr. Yücel YİĞİT (Polis Akademisi)
Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa'nın Bayburt ve Civarındaki Faaliyetleri

Tartışma: *12:00-12:10*
Yemek: *12:10-13:30*
Genel Değerlendirme ve Kapanış: *13:30-14:30*

NOTLAR:

NOTLAR:

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ

BAYBURT TARİHİ ve KÜLTÜRÜ
UYGULAMA ve ARAŞTIRMA MERKEZİ

www.bayburt.edu.tr

Bristol Raporları Işığında Taşnakçı Ermenilerin Mağlubiyeti (Eylül-Kasım 1920) ve Gümrü Antlaşması (3 Aralık 1920)

Bristol Reports and Defeat of Tashnak Armenians (Sept.-Nov. 1920): Treaty of Gumru (3 Dec. 1920)

Hikmet Öksüz[*] *& İsmail Köse*[**]

Öz

ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark Lambert Birstol, mütareke döneminde 1919 yılı başında İstanbul'da ABD'yi temsile etmek üzere görevlendirilmiştir. Görev süresi içerisinde tarafsız bir bakış açısıyla komitacı Ermeniler tarafından uygulamaya konulan terörize faaliyetler ile katliamlar Bristol tarafından durum raporlarına ve savaş günlüklerine kaydedilmiştir. Bu nedenle Ermeni olayları ve 1900'lü yıllarda Anadolu'da durum tespiti yapılırken Bristol belgeleri mutlaka göz önüne alınmalıdır. Amiral Bristol, rapor ve günlüklerini yazarken Anadolu'ya yayılmış geniş ABD'li misyoner ve tacir ağından gelen bilgilerden azami derecede yararlanmıştır. Bu durum günlük ve raporlarda açıkça görülür. Bristol belgeleri iddiaların aksine masa başı yazmalar değil sahadan toplanan bilgilerin metodolojik yaklaşımla derlenmesinden oluşmuş bir külliyattır. Mondros sonrasında Taşnakçı Ermeniler işgal güçlerinin de yardımıyla Ermenistan Cumhuriyeti'ni kurmuşlar ve Kafkaslar'dan aşağı inerek Doğu Anadolu'daki Türk topraklarını işgal yönünde bir politika uygulamışlardır. Zikredilen Taşnakçı emeller 1920 yılının son ayında Kazım Karabekir Paşa komutasındaski karşı harekât ve Gümrü Antlaşması ile engellenmiş, Ermenistan Cumhuriyeti Bolşevik Rusya'nın idaresine girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Taşnak, Komitacı, Kazım Karabekir Paşa, Gümrü, Bristol

Abstract

US High Commissar Admiral Mark Lambert Bristol started his post at the beginning of 1919 a little after Mudros Armistice. During his office, with an unbiased eye he in his war diary and reports wrote down terrorism and killings committed by Armenians. Hence, to have an objective evaluation of Armenian events and the situation in Anatolia in 1900's Bristol papers shall be considered. Admiral Bristol, while typing his war diaries and reports used American missioners and tradesmen working in all around of Anatolia. This situation is clearly visible in his papers. Contrary to stereotype arguments his papers were not made on armchair even in fact they are the collection of field reports. After the Mudros Armistice, by the support of invaders Tashnak Armenians had established Armenian Republic and their first policy was to occupy Turkish lands in Eastern Anatolia. Said Tashnakist aims came to an end by an counter operation done under the command of Kazım Karabekir Pasha at the end of 1920's and Armenian Republic became a part of Bolshevik Russia.

Key Words: Tashnak, Terror, Kazım Karabekir Pasha, Gumru, Bristol

[*] Prof. Dr.; Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. h.oksuz@ktu.edu.tr
[**] Yrd. Doç. Dr.; Erciyes Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi. ismailkosetr@hotmail.com.

Giriş

Ermeni olayları ve Ermeni komitacılar tarafından gerçekleştirilen fiiller 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında İmparatorluğun dış politikasını olumsuz etkileyen ve Batılı devletlerle ilişkileri zorlaştıran en önemli faktörlerden bir tanesi olagelmiştir. Söz konusu olumsuzluk I. Dünya Savaşı esnasında, mütareke ve Milli Mücadele döneminde, Lozan görüşmelerinde ve Türk-Amerikan ilişkilerinin mütekabil zemine oturtulmasında da eksi çarpan olarak varlığını korumuştur. Özellikle, I. Dünya Savaşı döneminde Ermeni komitacıların ezeli düşman Çarlık Rusya ile işbirliği yapması, cephe gerisindeki katliam ve tecavüzler sebep sonuç ilişkisi içerisinde 27 Nisan 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu'nun uygulanmasına sebebiyet vermiştir. Cumhuriyet Türkiyesi Sevk ve İskân Kanunu'ndan 70 yıl sonra Ermeni komitacıların yeni türevi olan ASALA terörü ile, 80 yıl sonra da sözde "soykırım" suçlaması ile karşılaşmıştır.

Bugün Sevk ve İskân Kanunu'nun 100. yılındayız ve büyük oranda Ermeni komitacılar tarafından yönlendirilen, Batılı ülkelerde yaşayan varlıklı diaspora Ermenilerinin girişimleri ile bazı devletlerin parlamentoları, 27 üyeli Avrupa Birliği Parlamentosu dahil olmak üzere sözde "soykırım" iddialarını sorgulamadan kabulü tercih etmektedirler. Türk Dış Politikasının hareket alanını daraltarak tavize zorlamaya yönelik bu girişimlerin kabul görmesi ile ilgili farklı görüşler ileri sürülebilir. Nitekim Avrupa merkezci tarih yazımı ve algısı zikredilen iddiaların kabulünü sağlayan en etkili amildir. Zira tarihsel olayların gerçek ya da kurgu olduğundan daha ziyade olayların algılanma şekli düşünceleri şekillendirir ve gerçekle ilgisi olmayan, belkide hiç yaşanmamış hadiselerin bu sayede birer politik kaldıraç olarak kullanılmasına olanak sağlanır. Zikredilen tanımın en güzel örneği "Ermeni soykırım" iddialarıdır. Çünkü bu iddialar ileri sürülürken Ermeni komitacıların işlemiş olduğu cürüm ve katliamlar hiçbir şekilde gündeme getirilmemekte ve komitacı Ermeniler "zulme uğrayan masum insanlardır" şeklinde bir algı oluşturulmakta, örneğin olayların diğer tarafını gösteren Bristol Raporları görmezden gelinmektedir.

Sevk ve İskân Kanunu ile hiçbir masum Ermeni hayatını kaybetmemiştir, uygulama hatasız bir şekilde gerçekleştirilmiş gibi bir tezi savunmanın imkânı yoktur. 1915 yılının savaş şartları içerisinde cephe gerisini terörize eden komitacıları tehcir edilirken elbette istenmeyen can ve mal kayıpları yaşanmıştır. Fakat 27 Mayıs Tehciri kesinlikle soykırım kastı taşımamaktaydı ve tehcir sebep sonuç ilişkisi içerisinde gelişmiş bir neticeydi. Tehcir edilen Ermenilerin büyük kısmı Mondros Ateşkesi (30 Ekim 1918) sonrasında geri dönmüşler, bulundukları bölgelerdeki işbirlikçi ve terörize faaliyetlere kaldıkları yerden devam etmişlerdir.

1919 yılı aynı zamanda, ABD'yi 1927 yılına kadar Türkiye'de temsil edecek olan Yüksek Komiser Amiral Bristol'un İstanbul'da göreve başladığı yıldır. Zikredilen dönemde Anadolu'nun hemen her yerinde Amerikalı misyonerler, tacirler ve donanma subayları bulunmaktaydı. Dolayısıyla, Ermeni komitacılar tarafından işlenen cürüm ve terör faaliyetlerinin en yakın ve objektif takip edilebilecek olduğu kaynaklardan bir tanesi Amiral Bristol tarafından 1919 yılı başından 1927 yılı başına kadar tutulan savaş günlükleri ve durum raporlarıdır. Bu çalışmada, Bristol Raporları ışığında Taşnakçı Ermenilerin 1920 yılı sonundaki faaliyetleri ve aldıkları mağlubiyet, bu esnada işledikleri cürümler ile katliamlar ele alınacaktır.

Doğu Anadolu'yu Terörize Eden Taşnakçı Ermenilere Karşı Alınan Tedbirler

ABD Kongresi'nin Ermenistan üzerine kurulacak güdüm idaresini reddetmesinden sonra özellikle Türkiye'de bulunan Ermeniler ve işbirlikçileri panik halinde Amiral Bristol'a müracaat etmeye başlamışlardır. Bunların önde geleni Türkiye'deki Protestan Ermeni Cemaatinin Lideri olan Bezciyan'dır. Bezciyan, Senato'nun ret kararından yaklaşık bir ay

sonra Bristol ile bir araya gelerek kendisine tavsiyede bulunmasını istedi. Tavsiye istemi ziyaretin görünen yüzü iken, asıl amaç Bristol'un Ermeni davasını desteklemesini sağlamak ve son gelişmelerden sonra düşüncesini öğrenmekti.

> … Bay Bezciyan, Ermeni Protestan Kilisesi Başı konuları genel olarak görüşmek üzere geldi. Prensip olarak, o (Bezciyan] Ermenilerin mevcut şartlar altında ne yapabileceği hususunda benim tavsiyemi öğrenmek istedi. O, (Bezciyan] açıkça Avrupa ülkelerinin Ermenileri aldattığını ve şuan da onları [Ermenileri] terk ettiğini itiraf etti. Ona, halen tüm Türkiye için en iyi şeyin ve Ermenileri için mümkün olan en iyisinin Türkiye'nin bir bütün ülke olarak muhafaza edilmesi, bir güdüm idaresi altına verilmesi ve eski Türk idaresinin sonsuza dek yok edilerek yerine yeni bir hükümet kurulması olduğuna inandığımı söyledim. Bunu kabul etmeye hazır olduğunu söyledi ve fakat hangi ülke güdüm idaresini almalı dedi. Bunun herkesin çalışması gereken şey olduğunu ve [Amerika] Birleşik Devletleri'nin onu [böyle bir idareyi] almaması için bir neden göremediğimi belirttim.[1]

I. Dünya Savaşının son yıllarında Anadolu'nun yarısını, "Denizden Denize Ermenistan" hayali ile isteyen, Paris Barış Konferansı'nda bu amaçla yoğun olarak çalışan ve daha sonra Trabzon Limanı'ndan Zap Suyu'na çekilecek iç bükey hatta razı gelen Ermenilerin uğrayacağı başarısızlığı ABD Senatosunun reddi sonrası ilk öngörebilenlerin arasında Protestan Ermeni Cemaatinin Lideri Bezciyan gelir. Gelmekte olan felaketi gören Bezciyan, hemen hemen tüm Ermenilerin şiddetle karşı çıktığı büütn Türkiye üzerine tek güdüm idaresini bile kabul edilebilir bulmaktaydı. Oysa, Amerika'daki ve Avrupa'daki Ermeni komitacıları büyük bir gayretle Başkan Wilson'un çizecek olduğu sınırı mümkün olduğu kadar kendi lehlerine toprak kazanımı ile sonlandırmak için çalışıyordu.

Ermeni komitacıların tedhiş hareketleri ve yardım örgütü çalışanlarının tek yanlı faaliyetleri sürerken Milli Mücadele devam ediyordu ve TBMM Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyeti Antlaşma yapmak üzere Moskova'ya göndermişti. Rus Dışişleri Komiseri Çiçerin'in Türkiye'ye ait bazı bölgelerin Ermenilere verilmesi konusundaki ısrarı görüşmelerin kesilmesine neden oldu. Ruslardan gelen bu istek ve sınır boylarındaki Ermenilerin Türk köylerine saldırması da dikkate alınarak 1920 yılı Eylül ayı başında Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk Birliklerinin ileri harekâtı ile Ermeni Ordusu kesin şekilde mağlup edildi. Böylece, Bakü demiryolu hattı kullanıma açıldı ve Rusya ile direk temas sağlandı.

Taşnakçı Ermenilerin, 28 Eylül 1920 tarihinde başlatılan Türk karşı harekâtı önünde tutunamayarak geri çekilmesi ve yenilgiye uğraması Milli Mücadele için kesin sonuçlu ilk büyük zafer iken, Ermeniler ve destekçileri açısından aynı oranda büyük bir mağlubiyet ve tüm hayallerin sonunu getiren bir yenilgiydi. Oysa, 1920 yılının Eylül ayına kadar Anadolu'dan kopartılacak topraklar üzerinde kurulması planlanan büyük Ermenistan için gerekli tüm hazırlık ve çalışmalar yapılmıştı.

Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk Ordusunun Taşnakçı Ermenilere yönelik ileri harekâtının cephe gerisindeki gelişmelerini Bristol Rapor ve Savaş Günlüklerinden takip edebilmek mümkündür. Raporlarda Ermenilerin yenilgisinin sürpriz olarak değerlendirildiği görülür:

> Kafkasya: Bakü'den gelen raporlar bu şehirde herhangi bir yatırım işinin şuanda yürütülemediğini göstermektedir ve ülke Bolşevikler tarafından soyularak yiyecek ve diğer maddeler Sovyet Rusya'ya gönderilmiştir. 150 milyon pud[2] petrolün Volga Nehri yoluyla gemilere yüklendiği tahmin edilmektedir. Bolşevik güçlerinin Azerbaycan'da saldırı operasyonu yaptığına dair herhangi bir emare yoktur. [Bolşevik] güçlerinin Gürcistan sınırına yığınak yaptığını bildiren rapor aslında sadece güçlerin basit bir

[1] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, *War Diary*, Confidential, June 29, 1920. s. 2.

[2] 1 pud yaklaşık 1.638 Kg.'a denktir. 150.000.000 pud: 2.695.151 tona karşılık gelir; Bakü'den gelen İtalyan ordusundan ayrılarak Kafkaslarda ticaret ile uğraşmaya başlayan Albay Brodrero da Bolşeviklerin Bakü'den 150 milyon pud petrolü Volga Nehri vasıtasıyla götürdüklerini teyit etmiştir. Bkz. **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, *War Diary*, Confidential, November 1, 1920. s. 1.

> değişiminden kaynaklanan yanlışlıktı. Sınır hattındaki birlik büyük oranda hummaya maruz kaldığı için, Bakü'deki başka bir birlik ile değiştirildi ve bu değişim esnasında Gürcü sınırındaki [Bolşevik] güçleri arttı. Buna benzer olarak, mükemmel bir kaynaktan öğrenildiğine göre Bolşevikler Ermenistan'a karşı herhangi bir saldırı gerçekleştirmemişlerdir ve büyük ihtimalle şuanda böyle bir saldırıda bulunmayacaklardır fakat Bolşevikler Polonya'yı bitirir bitirmez, özellikle Wrangel'i başarılı bir şekilde yenilgiye uğratabilirlerse, Ermenistan ve Gürcistan'a saldıracaklardır.
>
> Türk güçlerinin Ermenistan'da ateşkes ile neticelenen başarısı şaşırtıcı bir sürpriz oldu. Bununla birlikte, Kars'ta bulunan Amerikan yardım çalışanlarından alınan direkt raporlara göre, **Ermenilerin Türklere karşı umulduğu şekilde savaşmamışlardır ve hatta bazı durumlarda bizim Amerikalılarımız onları mevzilerini tutmaya zorlamışlardır**. Türklerin Ermenistan'a yönelik bu saldırısının nasıl bir sonuç doğuracağı hala belli değildir. Şayet Türkler Ermeniler ile bir barış yapmayı ve Doğu sınışındaki Ermeni tehdidini yok etmeyi başarabilirlerse, dikkatlerini rahatlıkla Batı Anadolu'daki Yunanlılar üzerine yoğunlaştırabileceklerdir. Anadolu'da bulunan İtalyan makamları aracılığı ile Kars'tan alınan bir telgraf, bizim yardım çalışanlarımızın güvende olduğunu, görevlerine devam ettiğini ve Türkler tarafından rahatsız edilmediklerini, herhangi bir katliam olmadığını ve yardım çalışanlarının her azman olduğu gibi yetimlere bakabilmelerine izin verildiğini bildirdi. Gürcistan'daki şatlar aynıdır ve yatırım imkanlarında değişiklik olmamıştır. Gürcüler, Türklerin Batum'u almaya teşebbüs edeceğinden korkmaktadır ve bu nedenle 30.000 ihtiyatı silahaltına çağırmışlardır. Bolşevikler güçlü bir şekilde Gürcistan'dadırlar ve kuşkusuz idari makamları kontrol etmektedirler fakat Gürcü halkı Bolşevik karşıtıdır.[3]

Ermenilerin iddialarının aksine, Bolşevikler Azerbaycan'ı işgal ettikten hemen sonra Gürcistan ve Ermenistan'a saldırmayı planlamıyorlardı. Taşnak Hükümetinin, Bolşeviklerin kendilerine saldırı için hazırlık yaptığı yönündeki propagandası aslında Milli Mücadele'yi doğuda ezmek için Bağlaşıklar ve ABD'den daha fazla silah ve mühimmat alınması amacıyla yapılıyordu. Kasım ayı başında Kafkaslardan gelmiş olan eski İtalyan Albay Bredrero ve Amerikan vatandaşı Ermeni asıllı işadamı Alfred G. Telefeyan da Taşnakçıları yalanlayarak, Bolşeviklerin Ermenistan sınırında yığınak yapmadıklarını, halihazırda Ermenistan'a saldırmaya niyetleri olmadığını bildirdi.[4] Bununla birlikte Bolşeviklerin Polonya sorununu çözdükten ve Beyaz Ordu Birliklerine komuta eden Wrangel'i yendikten sonra Ermenistan ve Gürcistan'a saldırması beklenen bir durumdu.

Aynı raporun İstanbul'daki şartlar hakkında bilgi veren kısmında, Damat Ferit Hükümetinden sonra kurulan yeni kabinenin Sevr Antlaşmasını onaylamak niyetinde olmadığı ve Mustafa Kemal ile ilişkileri düzeltmek için Ankara'ya bir heyet gönderildiği kaydedilmiştir.[5]

Bristol'un Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu rapora göre; Ermenilerin mağlubiyetine Bolşevikler ile Ankara Hükümeti arasındaki uzlaşı katkıda bulunmuştu, Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk Ordusu doğudan harekat yaparken, Bolşevikler de Gümrü *(Aleksandropol)* kentinde geçici bir hükümet kurmuşlardı. Türk ordusu, arkalarındaki her şeyi bırakarak cepheden kaçan Ermenileri takip ederek Gümrü kentini ele geçirdiğinde buradaki Bolşevik Hükümete dokunmamıştı. Bölgede bulunan Amerikan yardım görevlilerinin vermiş olduğu bilgiye göre; Ermeni güçleri beklendiği şekilde Türk ordusu karşısında tutunamamış, ve panik halinde kaçmıştı. Hatta Bristol'un Haftalık Raporu'nda da görüldüğü gibi; bazı durumlarda Amerikalılar Ermenilerin mevzilerinde kalmasını sağlamaya çalışmıştı.[6] Ermenilerin başarısını isteyerek çalışan ve cephede kalıp savaşmalarını sağlamak için uğraşanların yardım örgütlerinde görevli misyonerler olduğuna şüphe yoktu.

---

[3] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, *Report of Operations for Week Ending 7 November, 1920,* Part Three, Con. 11641-20. s. 1-2.
[4] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, *War Diary,* Confidential, November 1, 1920. s. 1-3.
[5] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, *Report of Operations for Week Ending 7 November, 1920,* Part Three, Con. 11641-20. s. 2.
[6] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, *Report of Operations for Week Ending 7 November, 1920,* Part Three, Con. 11641-20. s. 1-2.

Bristol'a göre; Ermenilere en büyük zararı ABD'de ve Avrupa'da kurgu propaganda yapan Ermeniler ve onlara yardım edenler veriyordu. Amerikan halkı Ermenistan'ı korumak için ordu göndermeyi kabul etmedikçe, Ermenistan lehine Türkleri kızdıracak davranışlardan uzak durulmalıydı.[7]

Ermeniler mağlup olduktan sonra, 22 Kasım 1920 tarihinde Taşnakçı Ermeniler ile barış görüşmeleri başlamıştı. Türk Ordusu Gümrü kentini de elinde tutuyordu ve görüşmeler bu kentte yürütülüyordu. Gümrü Barış görüşmeleri devam ederken, Kasım ayı sonunda, Kafkaslardan gelen İtalyan Yüzbaşı Marquis Albizzi Bristol ile görüşerek cephe hattındaki gelişmeleri anlattı. Albizzi'ye göre Türkler ile Bolşeviklerin Ermenistan'ın yenilgisinde işbirliği yapmış olmaları muhtemeldi fakat Ermeni Ordusu daha iyi durumda olmasına rağmen cepheden kaçmıştı.[8]

> … [Öğleden sonra] İtalyan Ordusu[ndan] Yüzbaşı Marquis Albizzi, Üsteğmen Dunn'ın referans mektubu ile birlikte geldi. Kendisi bir yıldır istihbarat subayı olarak görev yapmakta olduğu Erivan'dan yeni gelmişti. O, [Yüzbaşı Albizzi] Erivan'dan Keraklis'e atlı kızakla ve motorla bir yolculuk yapmış. Dağlarda çok miktarda kar vardır. O, [Yüzbaşı Albizzi] Ermenistan'ın yenildiğini ve Türkiye ile [müzakere edilen] barışı yapmak durumunda olduğunu söyledi. Söylediğine göre; Erivan'da iken Türkler ile Bolşevikler arasında [Ermenistan'a karşı] uyuşma olduğuna inanmazken, Bolşevikleri gördüğü ve onlarla konuştuğu Trabzon'a uğradıktan sonra şuanda Bolşeviklerin ve Milliyetçi Türklerin tam bir uyuşma içerisinde olduklarına inanıyordu. Bolşevikler, Erivan'da ve Trabzon'da temsilcilere sahiptirler. **Ermenistan'daki savaşta, Ermeniler çok daha üstün durumdaydı fakat Türklerin önünden kaçarak savaşmamışlardır. Türkler şuanda Keraklis'in birkaç mil uzağındadır ve Iğdır'ı almışlardır.** Komutadaki önceki komutan iyi değildi ve şuanda cephe hattını Türklere karşı savunan General Dro tarafından değiştirilmiştir. Bizim Keraklis'teki yardım çalışanlarımızın güvende olduğunu ve rahatsız edilmediğini duymuş, fakat tüm bu ülkede yakacak kıtlığı vardır ve kış gelmiştir bu nedenle soğuktan büyük sıkıntı çekilecektir. Ayrıca, o, [Yüzbaşı Albizzi], Türklerin Batum'u almayı denemeyeceklerine inandığını söyledi. Neşeli bir tonla Ermenilerle yeteri kadar birlikte bulunduğunu ve onların ülkesinden ayrıldığı için çok mutlu olduğunu söyledi.[9]

Ermenilerin umulmadık bir şekilde mağlup olması Avrupa ve ABD'de paniğe neden oldu. 6 Aralık'ta Belçika ortaelçisi dragomanını Bristol'a göndererek Mustafa Kemal ile iletişime geçebilmek için bildiği en güvenilir yolu kendilerine bildirmesini çünkü Başkan Wilson'un Mustafa Kemal ile Ermeniler arasında barış sağlanması için aracılık yapacağını söyledi. Amiral Bristol'a henüz ABD'den bu yönde bir talimat gelmemişti çünkü Başkan Wilson bu işle ilgili olarak Henry Morgenthau'yu görevlendirmeye karar vermişti. Görevlendirmeyi yapmak için ilgili diğer devletlerin kesin garantileri beklenmekteydi. İstanbul'daki tüm yüksek komiserlere Milletler Cemiyeti tarafından benzer talebi dile getiren şifre telgraflar gönderilmişti.[10] Arşivlerdeki yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Belçika ortaelçisi Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın bilgisi dışında Bristol'a başvurmuştu. Amerika'nın garanti istemesinin sebebi Sevr antlaşmasının uygulanmasındaki aksaklıklar, Milli Mücadelenin direnci ve Ermenistan'ın Bolşeviklerin idaresi altında olması gibi nedenlerden kaynaklanmaktaydı.[11]

Olayın aslı şöyleydi. Ermenistan orduları beklenmedik bir şekilde mağlup olunca Milletler Cemiyeti Başkanı Paul Hymans Wilson'dan Ermenistan'daki çatışmalara müdahale etmesini istemişti. Wilson 30 Kasım 1920 tarihli cevabında, askeri güç kullanımının Kongre onayı gerektirdiğini ve onay olmadan güç kullanmasının söz konusu olmadığını Milletler Cemiyeti'ne bildirdi. Kongre böyle bir talebi reddedecekti. Belçika ortaelçisinin 6 Aralık'ta

---

[7] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, *War Diary*, Confidential, November 6, 1920. s. 1-2.
[8] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, *War Diary*, Confidential, November 29, 1920. s. 1.
[9] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, *War Diary*, Confidential, November 29, 1920. s. 1.
[10] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, War Diary, Confidential, December 6, 1920; **Wall Street Journal,** "Morgenthau, Turkish-Armenian Mediator", December 16, 1920. s. 2.
[11] **Wall Street Journal,** *"Morgenthau, Turkish-Armenian Mediator",* December 16, 1920. s. 2.

Bristol'dan Mustafa Kemal ile görüşmede aracılık yapmasını istemesinin nedeni buydu. Ermenistan'a Türklerle çarpışmak üzere muharip güç göndermeyi çok isteyen fakat Kongre engeliyle karşılaşan Wilson, nasıl bir politika izleyeceğini belirleyemediği için Bristol'a gerekli talimat henüz ulaşmamıştı. Bristol günlüklerindeki kayıtlardan Bağlaşık Komiserleri ve Milletler Cemiyeti yetkilileri henüz Ermenistan'ın Bolşevik idaresine geçtiğinden haberdar değildir. Bristol teyit edememekle birlikte, Ermenistan'ın Bolşevik idaresine geçtiğinden haberdardır ve 7 Aralık'ta Tiflis Konsolosu Moser'in gönderdiği telgraf bu durumu teyit etmiştir.[12]

> … [Sabahleyin] Belçika temsilciliği Birinci Dragoman'ı Bay Marghatitch önemli bir işle ilgili olarak geldi. Söylediğine göre Ortaelçi çok hasta olduğu için kendisi gelememişti ve onu, hükümetinden almış olduğu ve ona [Ortaelçiye] Mustafa Kemal ile iletişime geçilebilmek amacıyla en iyi aracın bulunması talimatını veren acil kodlu şifre telgraf ile ilgili olarak beni bilgilendirmesi için göndermişti. Bu bilgi, Başkan Wilson'un Ermeniler ve Mustafa Kemal arasında aracılık yapması teklifi ile ilgili olarak isteniyordu. Dragoman'a bu konuda herhangi bir bilgi almadığımı ve bu nedenle bilgi alıncaya kadar Mustafa Kemal ile görüşülmesine yardım edemeyeceğimi söyledim. Bunun üzerine Dragoman döneceğini ve Ortaelçinin öğleden sonra beni görmeye geleceğini söyledi.
>
> Fransız Yüksek Komiseri M. Defrance, Belçika Temsilciliği Birinci Dragomanı'nın gelmiş olduğu aynı konu ile ilgili olarak geldi. Kendisine gelmiş olan ve tüm Yüksek Komiserlere, Milletler Cemiyeti tarafından aynı sorunun sorulduğunu belirten bir telgrafı bana gösterdi. Bunun üzerine, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin Başkan Wilson'a vermek üzere Mustafa Kemal ile iletişim kurulabilecek en iyi yöntemi bulmaya çalıştığı kanaatine vardık. M. Defrance'a, Ermenistan'ın bir Sovyet Hükümeti kurduğunu duyup duymadığını sordum ve duymadığını fakat Kafkaslarla ilgili bildiği tek şeyin Bolşeviklerin Delijan'ı [Delican] aldıkları olduğunu söyledi. M. Defrance'a, Bolşevik basınının Sovyet Hükümetinin kurulduğunu, Ermeni Hükümet askerlerinin yeni Hükümete bağlılık yemini ettiklerini ve Azerbaycan'ın üç bölge, -Zangezur, Karabağ ve Nahcivan- üzerindeki taleplerinden feragat ettiğini, buraları Sovyet Ermenistan'ına bıraktığını ve ayrıca Lenin'in yeni Sovyet Cumhuriyetini kutlayan bir telgraf gönderdiğini ve şuanda Azerbaycan, Ermenistan ve Türk Milliyetçileri arasındaki anlaşmayı duyurduğunu söyledim.[13]

Bristol ile Fransız Yüksek Komiseri M. Defrance arasında bundan sonraki konuşma Türkiye'de uygulanmakta olan ithalat vergileri ile ilgilidir. Bağlaşıklar, ABD'yi dikkate almadan ithalat vergilerini kendi çıkarlarına göre düzenlemekteydiler ve bu durum Bristol'u rahatsız etmişti. Belçika Ortaelçisi M. De Welle, Birinci Dragomanı'nın söylediği gibi sabahki telgraf ile alakalı olarak öğleden sonra Bristol'u görmeye geldi. Ortaelçi geldiğinde artık Ermenistan'da Bolşevik idaresi kurulduğu Yüksek Komiserler tarafından öğrenilmişti.

> … Öğleden sonra Belçika Ortaelçisi M. de Welle Hükümetinden almış olduğu, Mustafa Kemal ile iletişim kurulabilecek en iyi yöntemin öğrenilmesi talimatını veren yazışma ile ilgili olarak geldi. Hükümetinin sorusunu cevaplamadan önce bizim ne yapacağımızı görmek için bekliyordu.
>
> Daha sonra, Türk sorunun nasıl çözüleceği sorusunu gündeme getirdi ve şimdi Ermenistan Bolşevizm'e döndüğü için Milliyetçi Türkler ve [Rus] Bolşeviklerin birbirine düşman olacağına ve bunun Güçlerin [Bağlaşıkların] Türk sorununu bir antlaşma ile çözmesi için iyi bir fırsat olacağına inandığını, İzmir'in Türkiye'ye verilmesinin ve Yunanlıların buradan çekilmesinin sağlanmasının en iyi çözüm olacağını ve bu sayede Türkiye'de mali olarak Bağlaşıklar tarafından kontrol edilen bir antlaşma imzalanabileceğini söyledi. Ona, Milliyetçi Türkler ile Bolşeviklerin birbirine düşman olacağını sanmadığımı söyledim.[14]

İstanbul'da gerçekleşen bu telaşlı koşuşturmadan herhangi bir sonuç çıkması imkânsızdı. Zira, günlüklerde de görüldüğü gibi üç gün önce Ermenistan'da Bolşevik idare kurulmuştu. Ayrıca, İngiltere gelişmeleri izliyor fakat şimdilik herhangi bir girişimde bulunmaktan kaçınıyordu. İngiltere birkaç gün sonra girişime destek vermeye başlayacaktır. Bu nedenle, Ağustos ayında Ermeni sınırı için hakemliği kabul eden ve Kasım ayında sınır haritasını ilan eden Wilson, Bağlaşıkların ikinci teklifini Amerikan çıkarlarına zarar vereceği

---

[12] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, War Diary, Confidential, December 7, 1920. s. 1.
[13] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, War Diary, Confidential, December 6, 1920. s. 1.
[14] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, War Diary, Confidential, December 6, 1920. s. 1.

için geri çevirdi.[15] Aslında tüm bu çabalar boşunaydı çünkü Ermenistan 2 Aralık'ta Bolşevik orduları tarafından işgal edilmiş, 3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalanmış, Ermenistan Sevr ile kendisine verilmesi planlanan topraklardan vazgeçmek zorunda kalmıştı.[16] Bağlaşıklar ve Wilson son bir ümitle Milli Mücadele tarafından canhıraş bir gayretle elde edilen tüm bu kazanımları tekrar geri döndürmenin yollarını aramaktaydı. Ermenistan'ın Bolşevikler tarafından işgal edildiğinin anlaşılmasından sonra bu girişimden vazgeçilmiştir.

Bristol'un 14 Aralık tarihli Haftalık Raporu, Ermenistan'ın yenilgisi, Bağlaşıkların tutumu ve Wilson'un çizecek olduğu Türk-Ermeni sınırı ile ilgili bilgi verir. Bağlaşıklarla birlikte Belçika'nın da Ermenistan lehindeki girişimlere destek verdiği görülür. İngiltere, Fransa ve Belçika Yüksek Komiserleri Bristol ile görüşerek, Başkan Wilson'un Mustafa Kemal ile Ermenistan arasında aracılık yapmasını gündeme getirirler. Bir önceki haftadaki gelişmelerin anlatıldığı rapor yazıldığında aslında tüm bu girişimlerin sonuçsuz kalacağı belliydi. Ayrıca Sevr'in hala onaylanmamış olması ABD ve Bağlaşık hükümetlerini endişelendirmekteydi. Ermenistan'ın kesin bir şekilde mağlup olması işgalcilerin planlarını zora sokmuştu.

İtalya haricindeki Bağlaşıklar tüm ümitlerini TBMM ile Bolşevikler arasında anlaşmazlık çıkartmaya ve Milli Mücadeleyi yalnız bırakmaya bağlamışlardı. Bu ümitlerinde çok haksız sayılmazlardı; çünkü henüz TBMM ile Bolşevikler arasında bir antlaşma imzalanmamıştı ve Bolşevikler Türk askerlerinin Gümrü kentinden çekilmesini istemişti. Batum konusundaki belirsizlik ve anlaşmazlık ise halen devam ediyordu. Bağlaşıklar Ermenistan'a karşı kazanılan zafere kadar dikkate almadıkları Mustafa Kemal'i artık iletişim kurulması gerekli bir lider olarak görmeye başlamışlardı. Haftalık Raporun ilk sayfası tamamen, 2. sayfadan itibaren olan bölümü ise kısmen okunabilmektedir. Cephede bulunan Amerikalıların vermiş olduğu bilgilere dayanan istihbarat raporunda Taşnakçı Ermenilerin cepheden nasıl kaçtığı ve yenildiği tüm açıklığı ile görülür;

> Ermenistan: Ermenilerin Bolşevizm'e dönmeleri ve bir Sovyet Hükümeti kurmaları olgusu tam olarak gerçekleşti. Yeni Sovyet Hükümetinin Komiserliğinde bir tanesi Bolşeviklerin Erivan temsilcisi olan Legrand olmak üzere iki Rus Bolşevik de bulunmaktadır. Bununla birlikte, yeni hükümet Rusya Bolşeviklerinin egemenliğinde değildir fakat yeni hükümet Rusya Sovyet Hükümeti tarafından kurulmuştur ve desteklenmektedir. Geçen yaz alınan çok güvenilir ve direkt bilgilere göre; Ermeniler, genel olarak konuşmak gerekirse, güçlü Bolşevik eğilimlere sahiptiler ve büyük ihtimalle ilk fırsatta Bolşevizm'e döneceklerdi. Bu nedenle Ermenistan'daki Bolşevikliğe dönüş sürpriz değildir.
>
> Amerikan kaynaklarından ve güvenilir kaynaklardan alınan kanıtlardan şuanda anlaşıldığını göre: **Ermeniler, Türkler ile savaşta saldırgan taraftılar ve bu Ermeniler geçen yazdan buyana saldırgan bir yaklaşım içindeydiler ve Türklerin Ermenilerin bu saldırganlığı karşısında sonunda karşı saldırı başlattığı** görülmektedir. **Türk kuvvetleri, Ermenilerinkinden çok daha zayıftı fakat sonrakiler [Ermeniler] savaşmamış ve korkak bir şekilde kaçmışlardır**. Türkler Kars'a girdiklerinde [Ermeni] askerler silahlarını atarak, ekipmanlarını bırakarak Yakın Doğu Yardı Komitesi'ne (NER) ait hastane ve yetimhanelere saklanmışlardır. Kars mevzilerinden zorla ateşlenen birkaç mermi dışında Türklerin ilerleyişini durduracak asker yoktu. Ermeni askerler birçok durumda hastanelerdeki ve yetimhanelerdeki yatakların altına hatta bazen hasta çocukların yataklarına saklanmışlardır. Türkler Ermenistan içlerine doğru ilerleyişlerinde herhangi bir katliam yapmamışlar fakat Kars'ı geri aldıktan sonra birkaç Ermeni'yi idam etmişlerdir.
>
> Kars'ı aldıktan sonra Türkler, Alexandropol [Gümrü]'ye doğru ilerlemeye devam etmiş ve herhangi bir direnişle karşılaşmamışlardır ve Alexandropol [Gümrü]'ye vardıklarında Ermenilerin Bolşevikliğe döndüklerini görmüşler ve Türk komutan [buradaki] Sovyet Hükümetine dokunmayarak ve işine karışmayarak güçleri ile şehri işgal etmiştir. **Türk kuvvetlerinin başındaki komutan Kazım Karabekir**

[15] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, *War Diary*, Part Three, December 14, 1920. s. 5-6.
[16] **New York Times,** *"Armenia Reduced to a Tiny State",* December 10, 1920. s. 1; **Washington Post,** *"Useful Armenia,"* January 30, 1921. s. 30.

Paşa'dır. Alexandropol [Gümrü]'deki Sovyet Hükümeti Yakın Doğu Yardım [Komitesi]' ne ait depolara el koymaya çalışmış fakat Türk komutan depoları ve Amerikalıları korumuş ve sonuç olarak onların güvenliğini ve depoların Alexandropol [Gümrü]'den Kars'a nakledilmesini sağlamıştır ve Türkler Kars'a geri çekildiklerinde bizim Amerikan yardım çalışanlarımız genel karargahlarını Kars'a aktarmışlar ve Türk güçlerinin korumasında yardım çalışmalarına devam etmişlerdir. Alexandropol [Gümrü]'deki Ermenistan Sovyet Hükümeti, Ermeni yetimlerin Alexandropol [Gümrü]'den Kars'a taşınmasına müsaade etmişlerdir.

Türkler ve Ermeniler arasında bir barış antlaşması müzakere edildi ve 2 Aralık'ta imzalandı, bu tarihten itibaren Ermenistan Sovyet Hükümeti bu antlaşmayı tanıdı ve uygulamaya koydu. Sovyet Rusya'nın, Sovyet Ermenistanı'nın Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerini istemesini teşvik ettiği yönünde söylentiler vardır. Bu söylentiler teyit edilememiştir ve Türk Milliyetçileri ile Rus Bolşevikler arasında anlaşmazlık çıkartmaya yönelik oldukları düşünülmektedir, özellikle bu söylentilerin kaynağının Kafkaslardaki İngiliz Yüksek Komiseri olan ve Lord Curzon'un İran ve Kafkaslardaki her olay ile ilgili ajanı olduğu rapor edilen Albay Stoken olduğu bilinmektedir. [Bölgedeki] Bizim Amerikalılarımızdan almış olduğum Türkler ile Bolşevikler arasında uyum vardır ve Türk komutanın Alexandropol [Gümrü]'deki Sovyet Hükümetine dokunmamış olması Türkler ile Bolşevikler arasında uyumsuzluk olmadığının en önemli kanıtıdır.

Ermenistan'da Yakın Doğu Yardım Komitesi [NER] ile çalışan Amerikalılar, yurda dönmek üzere buradan gelmişlerdir ve Ermenilere karşı suçlamalarını, özellikle Ermenistan içerlerine Türk ilerleyişi esnasında tanıklık yaptıkları şeylerden sonra yüksek sesle söylemektedirler. Bu Amerikalılar, Ermenileri korkaklıkları ve özellikle kendi çocuklarını ve kadınlarını korumak için savaşmamakla hatta buna karşın kendilerini korumak için kadınlarını ve çocuklarını feda etmekle suçlamaktadırlar. Buna benzer olarak, silah ve ekipman olarak daha iyi durumda olmalarına ve sayıca üstünlüğü ellerinde bulundurmalarına rağmen Ermenilerin korkakça savaşmadıkları da söylenmektedir. Bu [Kafkaslardan gelen] Amerikalılar ayrıca, Ermenilerden artık hoşlanmadıklarını çünkü onların tümünün yalancı ve hırsız olduklarını söylemektedirler. Bununla birlikte, yakın geçmişteki olaylarda meydana gelen durumlar dolayısıyla bu Amerikalıların önyargılı oldukları akılda tutulmalıdır.

Ermeni Hükümetinin Bolşevik Hükümete dönüşmesi, Başkan Wilson'un Ermenistan ile Mustafa Kemal arasında, düşmanlığın sona erdirilmesi ve farklıların yeniden düzenlenmesi için aracı olmayı kabul ettiği bilgisi ile aynı anda, üst üste geldi. Ayrıca, Sevr Antlaşmasına göre Ermenistan ile Türkiye arasında Başkan Wilson tarafından karar verildiği şekli ile çizilmesi planlanan yeni sınır bilgisi de bu esnada alınmıştı. Son olayla ilgili olarak, şunu hatırlamak gerekir ki, Sevr Antlaşması henüz onaylanmamıştır ve bu Antlaşma ile Başkan Wilson'un Ermenistan-Türkiye arasında belirleyeceği sınır hattı da henüz yürürlükte değildir ve Antlaşma imzalanıncaya kadar da yürürlüğe girmeyecektir. Doğrudan bilgi alınamamış olmasına rağmen, Bağlaşıkların Başkan Wilson'dan bu yeni sınır hattı ile ilgili görüşlerini sunmasını istedikleri ve Başkan Wilson'un bu talep doğrultusunda Antlaşma onaylanmadan hareket ettiği düşünülmektedir. Bu uygulama şekli bana, Bağlaşıkların, özellikle İngiltere'nin Ermenistan ile ilgili konularda her zaman yaptıkları metodu hatırlatıyor. Anlaşıldığı üzere, Başkan Wilson'un Türkler tarafından onaylanmadan önce Sevr Antlaşması ile [sınırın çizilmesi ile] ilgilenmesi ve böylece antlaşmanın onayının sağlanması mümkün olacaktı. Bunun Bağlaşıkların niyeti olduğuna inanılıyordu. Türklerin, Başkan Wilson'un Antlaşma onaylanmadan önce bu sınırı çizeceği konusunda herhangi bir fikri olmadığına kesinlikle inanıyorum.[17]

Bağlaşıklar, Paris Barış Konferansı başladığında I. Dünya Savaşı süresince kullandıkları Ermenilerden kurtulmak için bu ülkenin güdümünü ABD'yi teklif etmişler, haklı ya da haksız Ermeni ve Rumları her şartta destekleyen Başkan Wilson ise bu teklifi seve seve kabul etmişti. Ermeni komitacılarının ve misyoner teşkilatlarının ABD ve Avrupa'daki kara propaganda faaliyetleri bu kabulü kolaylaştırmıştı. ABD Senatosu'nun Ermenistan üzerine kurulacak olan güdüm teklifini reddetmesi tüm planları akamete uğratmış, retten yaklaşık beş ay sonra Ermeni ordularının almış olduğu kesin yenilgi tüm ümitleri yok etmişti. İstanbul'daki, İngiliz, Fransız ve Belçika temsilcileri, son bir ümitler Bristol'a başvurarak ABD'nin son gelişmeler ile ilgili pozisyonunu öğrenmeye çalışırken, Türk-Ermeni sınırını

[17] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, *Report of Operations for Week Ending 14 December, 1920,* Part Three, s. 2-3.

gündeme getirerek de ABD'yi tekrar sahaya sürmeye çalışmaktaydılar. 1920 yılı Ağustos ayında imzalanmış olmasına rağmen aradan geçen sürede Sevr Anlaşmasının Türkler tarafından onaylanacağı yönünde bir işaret yoktu hatta bilakis TBMM tarafından Sevr'in tanınmayacağı ilan edilmişti. Bristol'un da çok iyi şekilde fark ettiği gibi İtalya hariç Bağlaşıklar Wilson'un Ermenistan sınırını belirlemesini sağlayarak bu sınırın kabulünün ve dolayısıyla Sevr'in onayının Amerikan baskısı ile gerçekleştirilmesini amaçlıyorlardı. Bu sayede hem Sevr'den kurtulmuş olacaklar hem de Milli Mücadele'yi ABD'ye ezdireceklerdi. Bristol bu oyunu fark etmişti.

Oysa arşiv kayıtlarında Wilson'un gönüllü olarak İngiliz-Fransız kumpasına gelmeye hazır olduğu görülür. Fakat Kongre'nin böyle bir girişimi reddedecek olması Wilson'un da elini kolunu bağlamıştı. Bristol ise bunun hem ABD'yi itibarsızlaştırmaya hem de Milli Mücadele'yi iki ateş arasında, ABD ile karşı karşıya bırakmaya yönelik bir girişim olduğunun farkındaydı.

Haftalık Rapor'un bundan sonraki kısmında Bağlaşıkların ABD'yi Sevr'in onay sürecine bulaştırma çabaları ve Ermenistan'daki durum hakkında bilgi verilmektedir:

> Bu hafta başında Belçika Ortaelçisi ve Fransız ve İngiliz Yüksek Komiserleri, Başkan Wilson'un Ermenistan ile Mustafa Kemal arasında aracılık yapacağını bildiren telgraflar aldıklarını söylediler ve Mustafa Kemal ile iletişim için ne tür araçların kullanılabileceğini sordular. Bu farklı görevliler hemen benden de aynı konu ile [Mustafa Kemal ile iletişim kurulması] alakalı bilgi almak için, özellikle herhangi bir bilgi alıp almadığımı öğrenmek için teşebbüste bulundular fakat bana [ABD Dışişleri] Bakanlığından yazı haftanın sonuna doğru ulaştı. Bu görevlilerin barış için aracılık yapılması konusunda çok endişeli oldukları açıktı ve **asıl amaçlarının Rus Bolşevikler ile Milliyetçi Türkler arasında bir anlaşmazlık yaratmak olduğu belli oluyordu, Sovyet Rusya ile [imzalanacak] bir ticaret antlaşması sayesinde, Rus Bolşeviklerin Milliyetçi Türklere baskı yapmak için yardımcı olacağını ve bu sayede [Türklerin] pes edip, Sevr Antlaşmasını onaylayacağını** düşünüyorlardı. Belçika Ortaelçisi, neredeyse bu düşünceyi tamamen açıklayarak, şuanda Mustafa Kemal ile anlaşmak için en mükemmel zaman olduğunu çünkü onunla Rus Bolşevikler arasında anlaşmazlık olduğunu belirtti. Fransız Yüksek Komiseri de düşüncelerini saklamaya daha fazla özen göstererek, aşağı yukarı aynı şeyleri söyledi. Başkan Wilson için Mustafa Kemal ile Bolşevik Ermenistan arasında aracılık yapmak, özellikle Başkan Wilson tarafından yeni Ermeni sınırı olarak belirlenen geniş topraklarda kontrole sahip olabilecek Bolşeviklere aracılık yapmak elbette çok önemli bir girişim olacaktır. Elbette, bu durum Başkan Wilson için mümkün değilse böyle biri pozisyondaki girişim kabul edilmeyecektir. Bununla birlikte, bu Bağlaşıkları dünyanın bu kısmındaki farklı ırklar ve milliyetlerle ilgili olarak Başkan Wilson'u bu pozisyona sokmak için uğraşmaktan vazgeçirmeyeceklerdir. Onlar [Bağlaşıklar] sürekli olarak [Amerika] Birleşik Devletleri'ni Yakın Doğu'daki halkların gözünde itibarını düşürmek için uğraşmaktadırlar. Onlar [Bağlaşıklar] daima, Amerika'nın ve Amerikalıların dünyanın bu kısmındaki prestijini kıskanmaktadırlar.[18]

Taşnakçıların idaresindeki Ermenistan Devleti kesin olarak mağlup olduktan sonra Amerika'da yaşayan Ermeni Carahad H. Papazyan İstanbul'a gelmişti. Papazyan Ermeni Ulusal Demokrat Partisi üyesiydi ve Bristol ile yaptığı görüşmede Taşnakçıların Türk ve Azeri karşıtı politikalarını desteklemediğini söyledi. Bristol da benzer sözleri Taşnakçı Hatisyan'a defalarca söylemiş fakat başarı elde edememişti. Bristol Papazyan'a; devletlerin kurulabildiğini fakat milletlerin gelişimlerinin kendilerine bağlı olduğunu nasıl büyük bir Ermeni milleti yaratmak için uğraşanlar başarısız oldu ise, büyük bir Yunanistan yaratmak için uğraşan İngiltere'nin de hüsrana uğrayacağını söyledi.[19] Bristol bu sözleri söylediğinde henüz Milli Mücadele devam ediyordu ve Yunan orduları Anadolu içlerine doğru ilerliyordu. Fakat iki yıl sonra bu tarihi öngörüsünde haklı çıkacaktır.

> Ermenistan Ulusal Demokrat Partisi temsilcisi Bay Garahed H. Papazyan geldi. Kendisinin evi Massachusetts Cambridge'dedir. Söylediğine göre, onun partisi Taşnak Partisi ile aynı fikirde değildir ve onlar [Taşnakçılar] aşırı emperyalisttirler ve Türkler, Tatarlar [Azeriler] ve kendileri arasında samimi

[18] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, *Report of Operations for Week Ending 14 December, 1920*, Part Three, s. 3-5.
[19] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, *War Diary*, Part Three, December 23, 1920. s. 1-2.

ilişkiler kurulması için gerekli olan adımları atmadıklarını düşünmektedir. Ona, bu konuda onunla hemfikir olduğumu ve Bay M. [A] Hatisyan'a aynı şeyi Ermenistan'a geri dönmeden hemen önce söylediğimi belirttim. Bay Papazyan'ın Ermenistan'da şuandaki mevcut şartlar hakkında hiçbir şey bilmediği belliydi. Ermenistan ile ilgili genel konularda konuştuk ve ona Eskil Türk İmparatorluğu ile ilgili fikirlerimin neler olduğunu anlattım. Bay Papazyan'a üstüne basarak, ülkelerin yaratılamayacağını fakat milletlerin kendilerini geliştirebileceğini ve kendi ülkelerini oluşturabileceklerini söyledim. İngiltere'nin Yunanistan'ı büyük bir ülke olarak yaratmaya çalıştığını fakat şuandaki başarısızlığa bakmasını; aynı zamanda Amerika'nın, özellikle, diğer milletlerin Ermenistan'ı aynı şekilde [büyük bir ülke] yapmaya çalıştıklarını fakat sonucun ortada olduğunu söyledim. Ayrıca, Ermenilerin şuanda kendilerini yönetebilecek kapasitede olduklarına inanmadığımı ve bu nedenle bir millet yapma yeteneğine de sahip olmadıklarını söyledim. Sonuç olarak, Eski Türk İmparatorluğunun tek bir güdüm idaresi altına alınması ile ilgili olarak şayet yapılabilseydi, benimle aynı fikirde olduğunu söyledi.[20]

Gümrü Antlaşması Sonrasındaki Gelişmeler

Ermenistan mağlup olduktan ve Gümrü Antlaşması imzalandıktan sonra kurulan Bolşevik Ermeni Hükümeti, ilk olarak Taşnakçıların iç ve dış borçlarını tanımadıklarını ilan etti. Bu borçlar arasında ABD'den satın alınan ve günlüklerde tam olarak okunamayan 36 milyon dolar tutarındaki un borcu da vardı. Yeni Ermeni Hükümeti'nin diğer icraatı ise Gümrü Antlaşması'nı tanımaktaki dirençti. Ermenistan'daki kıtlık sıkıntısı geri gelen sürgün mülteciler ile daha da artmıştı fakat Bolşevik Ermeni Hükümeti, Amerikan yardım örgütlerinin Ermenistan'da faaliyet göstermesine izin vermiyordu.[21]

Bu esnada Yunanistan ile Milli Mücadele güçleri arasındaki savaş devam ediyordu. Kilikya cephesindeki durum ise sakindi. Bristol'un haftalık raporunda önemli bir ayrıntı ortaya çıkar: Gümrü Antlaşması imzalandıktan sonra İngiltere liderliğindeki Bağlaşıklar Bolşevikler ile Ankara arasında anlaşmazlık çıkartarak Milli Mücadeleyi yalnızlaştırmaya çalışmaktaydılar. Fakat bu girişimler sonuçsuz kalmıştı. Bristol'a göre Bağlaşıklar bir bekleme oyunu oynamaya karar vererek Bolşeviklerin Rusya'da iktidardan devrilmesini ve böylece Milli Mücadele'nin desteksiz kalmasını umuyorlardı.[22] Tüm bu gelişmeler esnasında Moskova'daki Türk-Sovyet Antlaşması müzakereleri devam ediyordu ve görüşmeler Batum sınırının belirlenmesinde kilitlenmişti.

Ermenistan'daki yeni Sovyet Hükümeti Bolşevik idaresinin alışıldık metotlarını uygulamaya koymaya başladı, şöyle ki, Muhalefet partisinin üyelerini tutukluyorlar ve iç ya da dış tüm Hükümet borçlarını reddediyorlar. Borçların reddi elbette, geçen yıl ABD Ermeni Hükümeti'ne teslim edilen 36 [rakam tam olarak okunamamaktadır] milyon dolar tutarındaki [Amerika] Birleşik Devletleri'ne olan un borcunu da kapsamaktadır. Ermenistan'ın yeni Sovyet Hükümeti ayrıca Milliyetçi Türkler ile yapılmış olan antlaşmayı da reddetmektedir. Yeni Hükümet idaresindeki Ermenistan'ın daha öncekinden çok daha fazla miktarda yardım maddelerine ihtiyaç duyduğuna şüphe yoktur çünkü Yakın Doğu Yardım [Komitesi]'nin (NER) çalışmaları durdurulmuştur ve önceki Ermeni Hükümeti [Taşnak Hükümeti] tarafından evlerinden sürülen mülteci Tatarlar [Azeriler] ile Kürtlerin geri dönmesiyle yardım ihtiyacı daha da artmıştır. Bu Müslüman mültecilerin şartları Ermenilerinkinden daha kötüdür ve bu şekilde binlerce mülteci vardır. Yeni Hükümetin din ayrımcılığı gözetmeden tüm mültecilere aynı davrandığı rapor edilmiştir. Ermeni Sovyet Hükümeti bizim Amerikan Yardım Komitemizin [NER] geri dönmesi için çalışmaktadır ve çalışmaların Sovyet Hükümeti tarafında hiçbir rahatsızlık verilmeden yapılacağını garanti eden her çeşit teminatı vermektedirler. Bununla birlikte, bu gibi teminatlar hiçbir anlam ifade etmemektedir, çünkü Bolşevik garantilerine güvenilmeyeceği çok iyi bilinmektedir. Türk güçlerinin Alexandrople'yi [Gümrü] boşalttıkları ve Kars'a geri çekildikleri rapor edilmiştir. Türkler elbette Kars ve Ardahan bölgelerini ellerinde tutacaktır.[23]

---

[20] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, *War Diary*, Part Three, December 23, 1920. s. 2.
[21] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, *Report of Operations for Week Ending 14 January, 1921*, Part Three, s. 2.
[22] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, *Report of Operations for Week Ending 14 January, 1921*, Part Three, s. 1-2.
[23] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, *Report of Operations for Week Ending 14 January, 1921*, Part Three, s. 2.

Ermenistan mağlup olduktan sonra İstanbul Ermeni Patriği ABD Başkanı Harding'e bir mesaj yazarak, Ermenilerin korunması için yardım istedi. Mesaf telgraf ile Washington'a gönderilmek üzere Protestan Ermeni Cemaatinin Lideri Bezciyan getirmiş, Bristol da parasını öderlerse telgrafı çekebileceğini söylemişti. Mesaj telgraf ile gönderilmeden önce Bristol Bezciyan'dan Patriğin niyetini öğrenmeye çalıştı. Patrik, Ermenilerin korunması için Harding'den yardım istiyordu ve Amerika'nın gözetiminde Türkler ile bir arada yaşayabileceklerini söylüyordu. Amerika'nın gözetimi önemliydi çünkü Patrik Türklere güvenmiyordu. Bristol buna ek olarak Bezciyan'a, Türklerin de Ermenilere güvenmediklerini ve bunda Ermeniler kadar haklı olduklarını söyledi. Görüşmede ortaya çıkan önemli bir ayrıntı, Ermenistan Başbakan Vekili ve Dışişleri Bakanı Taşnak mensubu Alexander Hatisyan'ın Bolşevik Ermeniler tarafından öldürülmemek için kaçarak Türk askerlerine sığınmak zorunda kalmasıdır. Kazım Karabekir Paşa son yıllarda Türklere karşı işlenen mezalimlerin büyük kısmında emri verenler arasında olan ve Milli Mücadele'yi Yunanistan ile ortak harekat düzenleyerek iki ateş arasında bırakmak için her türlü entrikayı çeviren Hatisyan'ı koruyarak, güvenlik içinde Bolşevik Ermenilerin elinden kaçmasına yardım etmiştir.[24]

> … Öğleden sonra Protestan Ermeni Cemaati Lideri Bay Bezciyan geldi. Kendisi Katolik Ermeni Cemaati lideri olan Ermeni Patriği'nin ve kendisinin bir telgrafını sundu ve bunun Başkan Harding'e gönderilmesi ricası için gelmişti. Ona, gerekli ödemeyi yaparlarsa telgraflarını büyük bir memnuniyetle göndereceğimi söyledim ve bunu kabul etti. Ermenistan konusunda genel durumu ele aldık ve Bay Bezciyan özellikle bağımsızlıkları ile ilgili çok küçük bir yardım beklentisine sahip olduklarını [ümitsiz olduklarını] fakat halen azınlıkların korunması için ümitli olduklarını ve [Başkan Harding'e gönderilen] telgrafın amacının da bu olduğunu söyledi. Ermenilerin Türkler ile bir uzlaşmaya varmaya hazır olduğunu fakat kendilerinin elbette Türklere inanmadığını ve bu nedenle Türklerin herhangi bir antlaşmayı herhangi bir şekilde yürüteceğini garanti edecek birisine ihtiyaç duyduklarını söyledi. Ona bu konuda kendisine tamamen katıldığımı fakat aynı şeyin karşı tarafta da söylenebileceğini ve birisinin iki tarafın da düzgün davrandığını izlemesinin gerekli olduğunu söyledim. Bu konuda tamamen aynı fikirdeydi. Daha sonra, Patriğin Kafkaslar'daki Ermenilerin zorla Bolşevik yapıldığı şeklindeki beyanlarını ele aldık. Ona bu tür raporların doğru olmadığını ve bunların kuşkusuz er ya da geç Ermenilere geri döneceğini söyledim. Kafkaslar'daki Ermeniler Bolşevik'ti ve bu şekilde davranmaya mecbur edilmeden Bolşevizm'e dönmüşlerdi. Elbette, Rusya'nın diğer kısımlarında olduğu gibi kesinlikle Bolşevik karşıtı olan kişiler vardı. Ona, Ermenilerin Bolşevizm'e döndüklerinde ilk olarak Bay Yarrow'u tutuklamaya çalıştıklarını ve Bay [Alexander] Hatisyan'ın Türk askerlerinden korunma talep etmek zorunda kaldığını belirttim. Bay Bezciyan bunun doğru olduğunu kabul etti ve Bay Hatisyan daha önce kendisine aynı şeyi söylemişti.[25]

Ermenistan mağlup olduktan sonra, vakit geçirilmeden Türk idaresine geçen Kars'ta Türk Ordusu tarafından katliam yapıldığı propagandası yapılmaya başlamıştı. Bazı misyonerlerin malzeme sağladığı propaganda çalışmalarında ileri sürülen katliam rakamları, Kars'ta tüm zamanlarda yaşamamış Ermenilerin sayısından daha fazlaydı. Bölgeden gelen NER temsilcileri ile görüşmesinde Bristol bu durumu açıklığa kavuşturmak istedi. NER temsilcilerinin söyledikleri bazı misyonerler tarafından yayılan söylentilerden oldukça farklıydı.[26]

> Öğleden önce geçenlerde Kars'tan dönmüş olan Yakın Doğu Yardım Komitesi'nden [NER] Bay C. T. White randevu ile geldi. Kendisi, diğer yedi Yakın Doğu Yardım [Komitesi]çalışanı ile birlikte, Erzurum yoluyla Kars'tan Trabzon'a gelmişlerdi. Kars'tan Erzurum'a, geniş hat ile dar hat arasında açıklık olan bir yer hariç, bu alanı at arabası ile olmak üzere trenle gelmişlerdi. Kendilerine Doğu Anadolu Ordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa tarafından vesikalar verilmişti. Bu vesikalar çok serbest ve özeldi ve kendileri herhangi bir sorunla karşılaşmadan, hatta aksine her yerde üst düzey nezaket ile karşılanarak, kendileri ve eşyaları kervanlarına eşlik etmek üzere görevlendirilen jandarmalar tarafından dikkatlice korunmuştur.

---

[24] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, *War Diary*, Part Three, April 19, 1921. s. 1-2.
[25] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, *War Diary*, Confidential, April 19, 1921. s. 1-2.
[26] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, *War Diary*, Confidential, May 3, 1921. s. 1-2.

> Yakın Doğu Yardım [Komitesi] Kars'tan ayrılmadan az bir zaman önce, 5 Nisan sonunda [bölgedeki] askeri yetkililer Yakın Doğu Yardım [Komitesi] çalışanlarına, işlerini sona erdirerek en erken zamanda ayrılmaları gerektiği bilgisini vermişlerdir. Verilen bilgiye göre bu tarihten sonra Kars tüm sivillere kapatılarak askeri bir şehir haline getirilecekti. Bu esnada Türk ordusu Kars ile Erivan, Kars Batum arasındaki sınırlar boyunca savunma noktaları oluşturmak için hazırlanıyordu ve bir müddet sonra bu hatlardan hiç kimsenin Türk tarafına geçişine izin verilmeyecekti ve hatlardan geçerek diğer tarafa giden hiç kimsenin geri dönmesine de izin verilmeyecekti. Bay White, bu savunma hatlarının Türkler tarafından, kontrollerini Türkiye içlerine yaymak isteyecek Bolşevikleri engellemek için, Bolşeviklere karşı bu tür bir Bolşevizm'in Türkiye'de yayılmasına kaşı koymak için oluşturulduğunu düşünüyordu.
>
> Türklerin Kars'ı aldıktan sonra Ermenilere karşı tavır ve davranışları dikkatlice sorgulandığında Bay White, herhangi bir katliam bilgisine sahip olmadığını ve hatta herhangi bir katliam yapıldığına inanmadığını, fakat Türk subaylarının/görevlilerinin öldürüldüğü iki köy hariç, misilleme olarak Türklerin bu köyleri yok ettiğini fakat bunu kesin olarak bilmemekle birlikte bu köylerdeki insanların yok edildiğinden kuşkusu olmadığını söyledi.
>
> Kendisi diğer bir olayda ise, Kars Türkler tarafından işgal edildikten [geri alındıktan] sonra yaklaşık 30? [rakam tam olarak okunamamaktadır, bu nedenle 80 de olabilir] Ermeni'nin ateş edilerek [öldürüldüğüne] inanmaktadır. Bay White'a, Yakın Doğu Yardım [Komitesi] görevlisi Bay McCallum'un [Amerika] Birleşik Devletleri'ne göndermiş olduğu telgraftaki, 80.000 Ermeni'nin Türkler tarafından katledildiğini iddia eden beyanları hakkında ne düşündüğünü sordum. Bay White ilk anda bu soruyu cevaplamadı fakat "Bununla ilgili olarak Bay McCallum ile konuştum" dedi. Bay White bu soruyu, Türkler tarafından toptan bir katliam olmadığını söyleyerek cevapladı [yalanladı]. Dr. White'ın böyle bir telgrafın [Amerika] Birleşik Devletleri'ne gönderilmiş olmasını öğrenmekten utanç duyduğundan şüphem yoktu. Bay White, Türklerin kendisine ve arkadaşlarına uzun yolculukları süresince nasıl davrandığını anlatırken çok müteşekkirdi. Bunun nedenlerinden bir tanesinin de kendisinin Türkçe konuşabilmesi ve Türk insanlarını anlayabilmesi olduğunu belirtti.
>
> Bay White'ın açık sözlülüğü ve ahlakı karşısında hayranlık duydum. Kendisi Yakın Doğu Yardım [Komitesi] tarafından dünyanın bu parçasında görevlendirilebilecek ideal kişi tipiydi. Kendisi misyoner adamıydı fakat diğer misyonerler gibi dar kafalı değildi.[27]

NER görevlisi McCallum'un yalan beyan ve iddiaları bizzat diğer bir NER görevlisi tarafından açıkça yalanlanmıştı. Zaten Kars geri alındığında şehirdeki Ermeni nüfusunun 80.000 olması imkânsızdı. Ayrıca, böyle bir katliam da hiçbir zaman gerçekleşmemişti.

1921 yılı Haziran ayı ortalarında Kafkaslar'dan gelen NER Kafkasya Müdürü E. A. Yarrow, Moskova'dan gönderilen Cumhurbaşkanı'nın Erivan'da idareyi ele aldığını, durumun sakin olduğunu ve Lenin'in Kafkas halklarına bir mektup göndererek, Sovyet Rusya'nın deneyimlerinden faydalanmalarını tavsiye ettiğini söyledi. Yarrow, Lenin'in mektubunun bir kopyasını Bristol'a verdi ve Komünizm'in parçalanmakta olduğunu söyledi.[28] Bristol'a söylemek istediği kendine göre çok önemli bir konu daha vardı ve bunu en sona saklamıştı. Yarrow, Gümrü'de Türklerin katliam yaptıklarını yaymak istiyordu ve bunun için beraberinde bazı fotoğraflar getirmişti. Fakat kendisi birkaç gün içinde tekrar Kafkaslara geri döneceği için fotoğrafların Bristol tarafından sızdırılmasının daha uygun olacağına karar vermişti. Daha önce, 1920 yılı başında ABD'de yayınlanan makalesinde, Ermenilere yardım etmedikleri için İngilizleri eleştirmiş ve Azeriler ile Türklerin Ermenilere karşı katliam yaptıklarını iddia etmişti.[29] Yarrow'un makalesinde Ermenilerin Kafkaslar'da yapmış oldukları katliam ya da mezalimlerden hiç bahsetmemesi zaten olaylara yaklaşım şeklini ortaya koymaktaydı.[30] Çünkü, Ermeni komitacılarının I. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında Kafkaslar'da yapmış oldukları mezalimler bölgedeki Rus askerleri ve misyonerler

---

[27] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II**, *War Diary*, Confidential, May 3, 1921. s. 1-2.
[28] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-III**, *War Diary*, Confidential, June 18, 1921. s. 1.
[29] E. A. Yarrow, "The British Withdrawal and Present Conditions", **The Journal of International Relations,** S. 10, No. 3, Ocak 1920. s. 251-252.
[30] I. Dünya Savaş esnasında Kafkaslar'daki Ermeni mezalimleri için bkz. Genel Kurmay Başkanlığı, a.g.e., C. II.

tarafından da yakinen biliniyordu. Örneğin, Ermeni komitacılar 1918 yılı başında sadece Erzurum'un Alaca Köyü'nde çocuk ve kadın 365 kişi feci bir şekilde, 250 kişi ise diri diri yakılarak, Cinis Köyü'nde ise 600'den fazla erkek ve kadın yakılarak ve süngülenerek, hamilelerin karınları deşilerek katledilmişlerdi.[31] Yarrow'un tüm bu mezalimlerden haberdar olmaması imkansızdı fakat o hala "komitacı Ermenilerin mazlum olduklarını" iddia ediyor ve "Türk mezalimlerinden" dem vuruyordu. Yarrow'un Bristol ile görüşmesi günlüklerde aşağıdaki şekilde yer alır:

> … [Öğleden sonra] Bay Yarrow kendisinin, Alexandropol [Gümrü] yakınlarında bir vadide kendisi tarafından çekilen ve büyük miktarda Ermeni ölüyü gösteren bazı fotoğraflara sahip olduğunu söyledi. Bu [ölü] bedenler çoğunlukla kadın ve çocuk ve yaşlı insanlardı. Mermi ve süngü ile öldürülmüşlerdi ve cesetler toprak ile örtülmüştü. Bahar yağmurları cesetleri ortaya çıkartmış ve bunun Türklerin de, Alexandropol [Gümrü]'yü işgal ettiklerinde katliam yaptıklarını göstermekteydi. Bay Yarrow bu cesetlerin üç yüz ya da dört yüz tanesini görmüştü. O [Yarrow], kendisinin bu katliamlar hakkında bir şey söylemek istemediğini çünkü bu ülkeye geri dönmek zorunda olduğunu kendisi hakkında kötü bir hissiyat oluşturmak istemediğini söyledi.[32]

Yarrow'un geri dönmek zorunda olduğu "bu ülke" ile neresini kastettiği belirsizdir. Bristol ise, fotoğraflar ile ilgili ne yaptığı ya da Yarrow'a verdiği cevap hakkında günlüklerinde herhangi bir bilgi kaydetmemiştir. Yarrow 1922 yılı Temmuz ayında Bristol ile tekrar görüşerek, Ermenistan'ın ayakları üzerinde durabilmesi için NER'in burada bir endüstriyel kalkınma gerçekleştirmeye çalıştığını, örneğin bir pamuklu bez fabrikası kurmak istediğini fakat Ermeni idareciler tarafından engellendiğini söyleyecektir. Yarrow ayıca, NER'in Ermenistan'da, *"... Personeline yerel Hükümet makamlarıyla, bu Hükümet şekli ne olursa olsun uyum içinde çalışmaları emrini verdiğini..."* söylemişti[33] ve aksi bir çalışma şeklinin ABD'de de kabul edilmeyeceğini belirtmişti. Oysa, NER'in Anadolu'daki çalışanları ve misyonerler TBMM makamlarından bağımsız olarak, bir şekilde otonomi içinde çalışmak istiyor ve bu girişimleri engellenince Milli Mücadele'yi kararlamak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Dr. Ward ile Yowell'in neden olduğu sorunlar bunun en güzel örneğiydi.

1921 Temmuz ayı ortalarında Protestan Ermeni Cemaati Lideri Bezciyan Bristol ile görüşerek, Konya ve Afyonkarahisar'dan kendisine gelen, buralardaki Ermenilerin sürgün edildiğini gösteren raporları verdi. Bristol, Bezciyan'dan hadiseyi yazılı bir raporla kendisine bildirmesini istedi ve olup biteni öğrenmek için gerekli araştırmaları yapacağını söyledi. Bezciyan ile Bristol arasındaki konuşma ilerlediğinde belirtilen bölgelerde sadece askerlik çağındaki Ermeni erkeklerin sürgün edildiği anlaşıldı ve Bristol, *"Türk Hükümeti savaş hukukuna uyarak bu insanların canına ve güvenliğine zarar vermedikçe askerlik çağındaki erkeklerin sürgününde haklı olduğunu"* söyledi. Bunun üzerine Bezciyan, Türklere sürgünlerin sağlığından duyulan endişenin iletilmesini istedi ve Bristol, *"bunun doğru yöntem olmadığı, Türklere savaş hukukunun hatırlatılmasının yeterli olacağı"* cevabını verdi.[34] Bristol, sözlerine Türklerin askerlik onuruna saygı göstermesini sağlamak için uzun süredir uğraştığını da eklemişti. Günlüğüne düştüğü notta ise, bu olay ile Türk Halkının medeniyet düzeyinin çok yüksek olmadığının görüldüğünü belirtti.[35]

> ... Bay Bezciyan, Protestan Ermeni Cemaati Lideri, Konya ve Afium-Kara-Hissar'dan [Afyonkarahisar] ve etrafındaki yerlerden kendisine gelmiş olan raporlara benim dikkatimi çekmek için geldi. Bu raporlar, Ermenilerin belirtilen bölgelerden tamamen sürüldüğünü beyan ediyordu. Ona, bana bu konu ile ilgili yazılı bir rapor sunmasını ve konu ile ilgili gerekli bilgileri alabilmek ve Ermenileri sürgün edilmekten

---

[31] Genel Kurmay Başkanlığı, **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918**, C. II, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005. C. II. s. 133-134.
[32] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-III**, *War Diary*, Confidential, June 18, 1921. s. 1.
[33] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV**, *War Diary*, Confidential, July 5, 1922. s. 2.
[34] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-III**, *War Diary*, Part Three, July 15, 1921. s. 1.
[35] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-III**, *War Diary*, Part Three, July 15, 1921. s. 1.

korumak için, şayet sürgün edilirlerse hayatlarının tehlikeye atılmasını engellemek için elimden geleni yapacağımı söyledim.

[Bundan sonra] Yakın Doğu'daki bütün Ermeni sorunu ile ilgili olarak uzun bir konuşma yaptık. Bay Bezciyan ile daha önce yapmış olduğumuz konuşmalar süresince olduğu gibi, kendisine, Ermenilerin ulusal bağımsızlık için yürütmekte oldukları program ile kendilerine iyilikten daha çok zarar verdiklerini belirttim. Ona, Türkiye'nin vatandaşı olan askerlik çağındaki Ermenilerin sürgün edilmesinin Türk idarecilerinin, bu sürgün edilen Ermeni erkeklere olağan savaş esiri gibi muamele ettikleri ve onları [Türk] Hükümetine sadık olmadıkları için muhafaza altında tuttukları sürece üzerinde münakaşa edilemeyecek bir hakkı olduğunu söyledim. Bay Bezciyan bunu kabul etti fakat geçmişteki tecrübelerin göze alınarak bu sürgünlerin güvenliği için endişeye kapılmaktan kendilerini alamadıklarını söyledi. Bu konuda onunla aynı fikirdeydim fakat aynı zamanda ona bu tavrı Türklere karşı almanın bir yanlış olduğunu belirttim. Türklerin, bir insandan iyilik elde etmek için onu belli bir medeniyet düzeyinde tutmanın ona yanlış davranarak ve hainlik yaparak elde edileceklerden fazla olacağı prensibi ile, [Türklerin] savaş hukukuna uymalarını sağlamanın çok daha iyi olacağını belirttim. Çok yüksek medeni sınıfta olmayan Türk halkı ile bu uygulamanın daha etkili olacağını söyledim. Bay Bezciyan'a, Türkleri, onların askeri ahlak kurallarına uyma duygusunu yükseltmek amacıyla bu doğrultuda yönlendirmek için şimdiye kadar elimden geleni yaptığımı söyledim. Bay Bezciyan bunun takip edilmesi gerekli uygun yöntem olduğu konusunda benimle aynı fikirdeydi fakat sürgünlerin güvenliği için korkuyordu ve ona bu konuda onunla tamamen aynı fikirde olduğumu söyledim. Bu vesileyle bana, Ermeniler için yaptığım her şeye teşekkür etti ve mevcut şartlar altında yapabileceğim her şeyi yapmamı rica etti.[36]

Anadolu'da bu gelişmeler yaşanırken, işgalci Yunan ordusu yenilerek Türk topraklarından çekildi. Ermeni komitacıları ve destekçileri artık taleplerini Lozan Barış Konferansı'nda elde etmenin yollarını arayacaklardır. Bu amaçla İstanbul'daki Ermeniler ve misyonerler ilk tur müzakerelere katılacak olan Bristol'u etkimeye çalışırken, ABD'dekiler Başkan Harding ve Dışişleri Bakanlığı üzerinde baskı kurmuşlardı. En büyük destekçileri ABCFM bağlı misyonerler ve ABD basınının büyük kısmıydı.

Sonuç

1920 yılı Eylül-Kasım ayında, Kazım Karabekir Paşa komutasında Taşnakçı Ermenilere karşı gerçekleştirilen harekât Milli Mücadele'nin ilk zaferi olmanın yanında, Taşnakçı Ermenilerin Doğu Anadolu'daki Türk topraklarını içine alan Büyük Ermenistan hayalinin de sonu olmuştur. Taşnakçı Ermeniler, mühimmat ve silah bakımından daha iyi durumda olmalarına rağmen Türk kuvvetleri karşısında direnememişlerdir.

Zikredilen harekat öncesinde Kafkaslarda Amerikalı misyonerler tarafından yürütülen kara propaganda çalışmaları ve aslında Taşnakçıların işlemiş oldukları terörize faaliyetler açıkça görülmektedir. Sevr Antlaşması ekindeki harita ile Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerinin büyük kısmını Taşnakçılara bahşeden Woodrow Wilson ve Bağlaşıklar, Kafkaslardaki mağlubiyete rağmen Sevr'in uygulanması için çalışmaktan vazgeçmemişlerdir.

[36] **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-III**, *War Diary*, Part Three, July 15, 1921. s. 1.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-II, *War Diary/ Report of Operations*

LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-III, *War Diary/ Report of Operations*

LCMD, The Papers of Mark L. Bristol-IV, *War Diary/ Report of Operations*

Gazeteler

New York Times, *"Armenia Reduced to a Tiny State",* December 10, 1920.

Washington Post, *"Useful Armenia,"* January 30, 1921.

Wall Street Journal, "Morgenthau, Turkish-Armenian Mediator", December 16, 1920.

Diğer Belgeler

E. A. Yarrow, "The British Withdrawal and Present Conditions", **The Journal of International Relations,** S. 10, No. 3, Ocak 1920.

Genel Kurmay Başkanlığı, **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918**, C. II, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005.